РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

УКРАЇНСЬКА ЗЕМЛЯ І ЛЮДНІСТЬ У ВЕЛИКОМУ ПЕРЕСЕЛЕННІ НАРОДІВ

(Рецензія на книгу Абашиної Н.С., Відейка М.Ю. «Повість про велике розселення слов'ян». – К.: КРІОН, 2011. – 256 с.: іл.)

У IV–VIII ст. військові загони і цілі армії племен центральної, східної й північної частин Європи, а також далекої Північної Азії атакували Римську імперію, руйнували її кордони. Відбувалося пересування багатьох етнічних спільнот, серед них і слов'ян, на південь та захід Європи. Людність язичницького світу активно селилася на теренах імперії та в суміжних регіонах. Цей складний, насичений міграційними рухами та конфліктами період історії Європи пізніше історики назвали Великим переселенням народів. Воно змінило етнокультурну мапу Європи, призвело до суспільно-історичного зближення язичницької Європи з цивілізаційно більш розвинутою християнською її частиною. Велике переселення народів справило суттєвий вплив і на подальший етнокультурний розвиток Європи, значною мірою визначило головні територіальні риси того мовно-культурного й державно-політичного устрою, який маємо сьогодні.

Українські землі та людність, що на них мешкала, були активно задіяні у тих пересуваннях людності. Тюркомовні, угромовні, іраномовні, германомовні етнічні групи, популяції різних рас, населення різних господарсько-культурних типів пересувалися по українських теренах, переважно у степовій природній зоні. А місцева слов'янська людність розселялася усюдибіч далеко за межі своєї давньої території між Дніпром та Верхньою Вислою (можливо, й Одрою). Саме в той період слов'янська етнічна територія швидко розрослася. Через це урізноманітнилися географічне середовище життєдіяльності слов'ян та їхня господарська діяльність, етнокультурна сутність їх сусідів, які суттєво впливали на етнічні процеси та розвиток культури слов'ян, формувалися нові місцеві та регіональні культурні, економічні й політичні центри, а зв'язки з давнім етнічним ядром слабшали або припинялися. Усе це сприяло етнічній диференціації слов'янської людності.

Саме розселення слов'ян з традиційно населених та з нещодавно опанованих ними земель на нові європейські обшири перебуває у центрі уваги авторів книги «Повість про велике розселення слов'ян». Не можемо не звернути

уваги на цю книгу, адже вона є першою і поки єдиною про розселення слов'ян, що створена українцями, українською мовою і видана в Україні. Її авторами є відомі історики-археологи, що опублікували чимало наукових праць: Абашина Наталія Серафимівна та Відейко Михайло Юрійович; а також відомий графік Бондаренко Лілія Валеріївна.

Оскільки розселення та закоріненя слов'ян на великій частині європейської території було одним із вагомих чинників історії не лише України, але й усієї Європи, знання про висвітлене у книзі явище стало невід'ємним компонентом загальної освіти у багатьох європейських країнах. В умовах Української РСР їм не приділялося належної уваги у шкільній освіті. Тепер знання про розселення слов'ян перевіряють в учнів українських шкіл під час державної підсумкової атестації та зовнішнього незалежного оцінювання, вони є важливим елементом історичної свідомості українців і всіх слов'янських народів.

«Повість про велике розселення слов'ян» є однією з трьох книг серії «Повісті про славетні часи», що реалізована як частина книжкового напрямку проекту «Україна: історія великого народу». У цій серії вийшли друком ще дві книги: «Повість про князя Кия», «Повести о героях края Слобожанского казаке Харько и кошевом атамане Иване Сирко» (рос. м.). На жаль, у книзі жодної інформації про серію видавництво не навело. Дізнатися про існування цієї серії можна з веб-сторінки проекту[1] та з інших веб-ресурсів. За задумом авторів проекту, повісті цієї серії «мають два виміри: документальний (відтворений на підставі праць давніх істориків, повідомлення літописів та, значною мірою, результатах археологічних досліджень) та художній (спроба відтворити події минулих часів, якими вони могли бути „у справжньому житті")»[2].

Авторами й керівниками започаткованого у 2007 р. проекту є відомі (насамперед у часи урядування й президентства В. Януковича) політики, вихідці з Донеччини: Толстоухов А.В. – д.філос.н., член-кореспондент АПН України, президент Інституту стратегічної політики та Зубанов В.О. – президент благодійного фонду «Схід–Захід разом». Проект спрямований на популяризацію історії України, формування історичної пам'яті та національної самосвідомості у дітей і молоді, виховання патріотизму тощо. Серед книжкових видань, що побачили світ завдяки проекту, є і високоякісні, відзначені на конкурсах[3], і невдалі, сумнозвісні через численні помилки і некоректне використання чужої інтелектуальної власності[4]. У 2012 р. проект став «співзасновником і складовою частиною» громадської організації «Україна славетна»[5]. Видання праці здійснило видавництво ТОВ «КРІОН». Редакцію зробила Н.М. Артем'єва, комп'ютерну верстку О.В. Павленко.

[1] Проект «Україна: історія великого народу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history-ua.org

[2] Проект «Україна: історія великого народу» (Украина: история великого народа) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.litopys.com.ua

[3] На VI Міжнародному конкурсі «Мистецтво книги» у Москві відзначено п'ять українських видань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua

[4] Олена Русина. «Проффессоры» на марші. Плагіат із Вікіпедії і дива перекладу з російської // Українська правда. – 31.10.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua

[5] Ця організація створила інтернет-портал (див.: www.litopys.com.ua)

Структурно книга має дві самодостатні частини, різні не лише за авторством, але й за жанром, обсягом, художнім оформленням, стилем і якістю мови, шрифтом. Першу її частину складає науково-популярна праця з історії слов'ян того періоду, автором якої є Абашина Н.С. А друга частина книги складається з художніх літературних творів, тобто з об'єднаних однією темою оповідань чи нарисів про відомих нам історичних осіб та певні історичні події того періоду, автором яких є Відейко М.Ю.

Науково-популярна частина менша за обсягом (с. 3–78), становить близько однієї третини від усієї книги. Художня частина складає близько двох третин книги (с. 79–254). Таке співвідношення, на нашу думку, не зовсім узгоджується з позиціонуванням праці як науково-популярної.

Перша частина книги знайомить читача з загальноприйнятою в українській історичній науці інтерпретацією історії України та інших частин Європи часів Великого переселення народів. Вона складається з 19 невеликих тематичних розділів – нарисів, розташованих у хронологічному порядку: «Переддень Великого переселення народів», «Гунська навала», «Велика мандрівка народів і створення варварських королівств», «Про що розповіли давні рукописи», «Давні слов'яни на сторінках літопису», «Ранньосередньовічні слов'яни на території України», «Господарство і побут давніх слов'ян», «Суспільний устрій слов'ян. Община і вождівства», «Град Київ», «Початок розселення слов'ян у Подунав'ї», «Нашестя слов'ян і аварів на Балканські території Візантійської імперії», «Заселення слов'янами Балканських земель», «Слов'яни Середнього Подунав'я і Аварський каганат», «Слов'яни у Приальпійському регіоні», «Розселення слов'ян на території Словаччини і Чехії», «Слов'яни на території Польщі», «Міграція слов'ян у межиріччя Одеру і Ельби», «Розселення слов'ян на Східноєвропейській рівнині», «Слов'янське язичництво».

Після науково-популярних нарисів наведено 29 порівняно невеликих художніх оповідань, кожне з яких становить окремий розділ, розташований у хронологічному порядку. Підкреслимо, що в основу сюжетів цих оповідань покладено реальні факти історії. Описані в них персонажі, будівлі, одяг, зброя, тварини, місця подій, головні події, заняття, традиції, вірування зображено історично правдоподібно. Автор нарисів спирався на сучасні наукові знання, писемні джерела та усну народну творчість. Наведемо назви лише невеликої частини оповідань: «Розділ І. Легенди про давні часи», «Розділ VI. Відступати нікуди», «Розділ IX. В пошуках Батьківщини», «Розділ XI. Похід за Дунай», «Розділ XIV. Град князя Мусокія», «Розділ XVII. Тепер ромеї не сховаються», «Розділ XXII. Володар венедів», «Розділ XXVII. Зустріч на півночі», «Розділ XXIX. Прийняття архонтисси Ельги».

У науково-популярній частині книги добре висвітлено певні сторони тогочасного історичного процесу, проте бракує, на нашу думку, загальної історичної оцінки явища великого розселення слов'ян. Повнішому й системнішому висвітленню теми, формуванню цілісного уявлення про розселення слов'ян з території сучасної України та сусідніх регіонів сучасної Польщі сприяла б загальна стаття про розселення слов'ян з оцінкою його історичних наслідків для слов'янської етнічної спільноти, Європи та України.

Корисною була б і загальна карта розселення слов'ян з позначенням сучасної української національної території. Адже на карті «Європа у добу Великого переселення народів» (с. 8) показано пересування багатьох етнічних утворень (гунів, аланів, остготів, вестготів, гепідів, лангобардів тощо), але ні руху слов'ян, ні території їх розселення не відображено, ніби у ту добу слов'ян у Європі не було. Розселення слов'ян показано на кількох регіональних картах, що не створює загальної картографічної візуальної картини про явище.

Започаткування процесів, що призвели до формування сучасних слов'янських народів, є одним із найважливіших наслідків великого розселення слов'ян, проте етнологічно-історичних знань у науково-популярній частині книги обмаль. А твердження «велике розселення слов'ян започаткувало поділ слов'ян на ті етнічні групи, які заклали основи процесів формування сучасних слов'янських народів» (с. 12), складне не лише для пересічного читача, але й для спеціаліста. До того ж згадка про процеси формування сучасних слов'янських народів ніби «висить у повітрі», бо у праці, на жаль, немає пояснення причинно-наслідкового зв'язку між розселенням слов'ян та їх етнічною диференціацією.

Книгу надруковано на цупкому крейдованому папері, її аркуш має формат А3. Тексти супроводжує велика кількість кольорових ілюстрацій, серед яких сучасні географічні карти, що містять історичну інформацію, світлини фрагментів рельєфів та різьблення на давніх спорудах і виробах, численні фотографії мозаїк, фресок, посуду, прикрас, монет, зброї, кінської збруї, деталей одягу, фрагментів тексту й художні мініатюри з давніх рукописів, а також інших артефактів. Є й зображення сучасних монет, музейних експонатів сучасного походження та місцевостей, які мають зв'язок з тогочасними подіями.

У книзі багато художніх ілюстрацій, які завдяки співпраці художниці з науковцями унаочнюють зовнішній вигляд тогочасних людей, вигляд споруд, поселень, краєвидів нашої минувшини. Певні ілюстрації мають реконструктивний характер. Ілюстраціями до науково-популярної частини книги є переважно зображення реальних об'єктів, до історичних оповідань – малюнки художниці.

Прикро зазначати, що у тексті праці чимало мовних помилок. Тексти історичних оповідань, певно, зазнали у видавництві лише вибіркової літературної редакції. Бачимо чимало помилок і випадків невдалого чи сумнівного вживання слів, наприклад, такі: «як йшли», «догострювався» (догостювався), «розійшлися по навколишнім селам» (у розділі XXVI «Останні з антів», с. 232–237); на сторінці 239: «пиходили» (приходили), «доволилося» (доводилося), «Вали насипали місці давніших» (насипали на місці), «хазарському хану» (хозарському). У текстах трапляються пропущені слова чи не ті літери, повторення слів, наприклад, «Сонце зійшло над над морем» (с. 244), хибне відмінювання, наприклад, «відповідь на те, яким буде рік наступним» (с. 245).

Окремо варто зазначити, що в текстах оповідань без пояснень вжито етнічні назви та похідні від них, які не є нормативними, стандартизованими («хазари», «хазарський каганат», «хазарське військо» тощо).

Автори не навели списку використаної чи рекомендованої літератури. Впевнені, що він допоміг би зацікавленим

читачам глибше ознайомитися з певними темами і науковими проблемами, що існують у пізнанні розселення слов'ян.

Незважаючи на мовні помилки у тексті та зазначені недосконалості книжки, вона буде корисною для учнів шкіл, студентів вишів та освітян у процесі вивчення чи викладання теми розселення слов'ян, що передбачено чинними навчальними програмами, а також пов'язаних з нею тем. Книга допоможе широкому колу читачів розширити та поглибити свої знання про історичний процес на території сучасної України і більшої частини Європи у добу Великого переселення народів.

Володимир БАРАН
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу української етнології НДІУ

Олег ЧИРКОВ
науковий співробітник відділу
української етнології НДІУ

УКРАЇНА VS РОСІЯ – ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ

(Рецензія на книгу Залізняка Л. Л. «Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р.». – К.: Шлях, 2014. – 168 с.)

Доктор історичних наук, професор Києво-Могилянської академії, завідувач відділу кам'яної доби Інституту археології НАН України Л. Залізняк – знаний фахівець у царині археології, етнології, історії та українознавства. Його статті і монографії, виступи на наукових форумах завжди викликають підвищений інтерес як у науковому, освітянському та експертному середовищі, так і серед патріотично налаштованих громадян України. Це знову підтвердило актуальне українознавче дослідження «Україна між Сходом і Заходом», яке побачило світ восени 2014 р. Праця Л. Залізняка містить його напрацювання з історії російсько-українських відносин, які не лише допоможуть зрозуміти сутність (геополітичну, історичну, геоекономічну й етнокультурну) російсько-українського конфлікту, а й глибинне підґрунтя цивілізаційного протистояння між Європою та Євразією на землях України, починаючи з середньовіччя і до сьогодення.

Вперше, з 1991 р., з часу відновлення державності наша країна стала об'єктом масштабної агресії з боку північно-східного сусіда. Л. Залізняк з цього приводу у «Вступі» наголошує: «Російсько-українська війна 2014 р. не є пересічним збройним конфліктом між сусідніми державами за володіння спірними територіями, якими було більшість війн в історії людства. Для українців, що захищають від російської агресії свою батьківщину, це вітчизняна війна, яка має виразні ознаки збройного зіткнення вищого порядку, що зветься цивілізаційною війною. Останню визначають як військовий конфлікт вищого порядку між суспільствами різної ментальності, культурної орієнтації, історичної пам'яті, традиції» (с. 4).